

АКТУАЛЬНА ТЕМА

УДК 347.626.6

Ю. О. Пилипенко

здобувач

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра цивільно-правових дисциплін
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

УМОВИ ВСТУПУ У «ФАКТИЧНИЙ ШЛЮБ»

У статті проведено аналіз формальних та матеріальних умов вступу в шлюб згідно з діючим сімейним законодавством. Зроблено висновки щодо необхідності застосування аналогії права до умов вступу у фактичні шлюбні відносини стосовно жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу.

Ключові слова: шлюб, фактичний шлюб, проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу, умови вступу в шлюб.

Постановка проблеми. Діюче сімейне законодавство України, як і сімейне законодавство радянських часів, передбачає право осіб на шлюб, одночасно визначаючи певні критерії, за умови дотримання яких особи можуть реалізувати дане право. У 2004 році у сімейне законодавство увійшло положення, згідно з яким чоловіку та жінці, які проживають однією родиною без реєстрації шлюбу, закон надає певні майнові права та обов'язки подружжя. Проте закон не визначив для таких осіб обов'язку дотримання будь-яких критеріїв вступу у подібні відносини, як це передбачено для осіб, які мають намір взяти шлюб. Подібний стан речей, на нашу думку, являє собою законодавчу прогалину. У зв'язку з тим, що факт проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу встановлюється в судовому порядку, суду, при ухваленні рішення, необхідно керуватись конкретними нормативними приписами, яких, станом на сьогоднішній день, фактично не існує. Подібний стан речей зумовлює актуальність теми дослідження, метою якого є розробка конкретних пропозицій щодо усунення даного законодавчого недоліку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання умов вступу в шлюб вивчали такі відомі вчені, як Ю. С. Червоний, Г. С. Волосатий, О. С. Іоффе, М. В. Антокольська, проте в своїх працях зазначені вчені не торкаються питань умов вступу та перебування у фактичних шлюбних відносинах.

Постановка завдання. За мету в даній статті ми поставили проведення порівняльного аналізу матеріальних умов вступу у шлюб та вступу у

«фактичний шлюб», надання пропозицій з метою усунення суперечливої судової практики та існуючої законодавчої прогалини.

Виклад основного матеріалу. Так, відповідно до ст. 21 Сімейного кодексу України (далі — СК України) [1] шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану. Саме шлюб згідно з положеннями ст. 36 СК України є підставою для виникнення у осіб прав та обов'язків подружжя.

В юридичній науці існує точка зору про те, що умови укладення шлюбу — це ті підстави, наявність яких є необхідною для того, щоб шлюб мав правову силу (позитивні умови). Окремо виділяють перешкоди вступу у шлюб — тобто ті обставини, за наявності яких укладення шлюбу є неможливим. Вони являють собою правоперешкоджаючі юридичні факти (негативні умови) [2, с. 200; 3, с. 110].

Міжнародне приватне право у питаннях, пов'язаних з укладенням шлюбу, оперує такими поняттями, як матеріальні та формальні умови [4]. Формальні умови шлюбу — це вимоги до самої процедури укладення шлюбу, його оформлення (наприклад: попередня публікація про шлюб; церемонія шлюбу, яка відбувається в цивільній чи релігійній формі). Так, в Україні формальними умовами реєстрації шлюбу є подання до органів державної реєстрації актів цивільного стану заяви про реєстрацію шлюбу та, після спливу одного місяця, державна реєстрація шлюбу у тому ж органі.

Матеріальними виступають умови, від наявності або відсутності яких залежить нормативно визначений дозвіл або, навпаки, заборона укладення шлюбу. В залежності від цього матеріальні вимоги можуть бути позитивними чи негативними. З наявністю чи відсутністю таких умов пов'язуються питання про дійсність шлюбу (наприклад: досягнення шлюбного віку, наявність дієздатності, відсутність між особами, які укладають шлюб, певного ступеня спорідненості).

Матеріальні та формальні умови укладання шлюбу містяться у Главі 3 Розділу II «Шлюб. Права та обов'язки подружжя» Сімейного кодексу України.

Матеріальні умови укладення шлюбу, згідно з діючим сімейним законодавством, передбачають кілька позицій.

1. Статті 22, 23 СК України передбачають, що право на шлюб мають особи, які досягли шлюбного віку. Так, особи, які бажають зареєструвати шлюб, мають досягти шлюбного віку на день реєстрації шлюбу, а саме вісімнадцяти років. Встановлення шлюбного віку зумовлено тим, що для вступу у шлюб особа повинна набути статевої та психічної зрілості, мати можливість забезпечити народження здорових дітей, їх догляд, виховання та утримання. При цьому закон передбачає, що особі, яка досягла шістнадцяти років та яка має бажання вступити в шлюб, суд своїм рішенням за заявою цієї ж особи може надати право на шлюб (зниження шлюбного віку), якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам (ч. 2 ст. 23 СК України). Фактичними підставами для звернення особи з подібною заявою можуть бути: фактичне створення сім'ї, вагітність, народження дитини.

2. Шлюб є добровільним союзом чоловіка та жінки. Стаття 24 СК України передбачає, що шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка. Примушування жінки та чоловіка до шлюбу не допускається. Взаємна згода осіб, які вступають у шлюб, є однією з визначальних умов дійсності шлюбу. Так, відповідно до ст. 40 СК України, згода особи не вважається вільною, зокрема, тоді, коли в момент реєстрації шлюбу вона страждала тяжким психічним розладом, перебувала у стані алкогольного, наркотичного, токсичного сп'яніння, в результаті чого не усвідомлювала сповна значення своїх дій і (або) не могла керувати ними, або якщо шлюб було зареєстровано в результаті фізичного чи психічного насильства. Шлюб, зареєстрований без вільної згоди жінки або чоловіка, визнається недійсним за рішенням суду. Стаття 24 СК України зазначає, що реєстрація шлюбу з особою, яка визнана недієздатною, а також з особою, яка з інших причин не усвідомлювала значення своїх дій і (або) не могла керувати ними, має наслідки, встановлені статтями 38–40 цього Кодексу. Відповідно до ст. 39 СК України, шлюб, зареєстрований з особою, яка визнана недієздатною, є недійсним. Недійсний шлюб з юридичної точки зору вважається таким, що не існує, а відповідно виключає можливість виникнення або здійснення будь-яких прав та обов'язків, що виникають із шлюбних правовідносин.

3. Умова одношлюбності, закріплена у ст. 25 СК України, передбачає, що жінка та чоловік можуть одночасно перебувати лише в одному шлюбі і мають право на повторний шлюб лише після припинення попереднього шлюбу. Шлюб, зареєстрований з особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі, є недійсним.

4. Стаття 26 СК України містить перелік, згідно з яким у шлюбі між собою не можуть перебувати наступні особи:

– які є родичами прямої лінії споріднення, а також рідні (повнорідні — які мають спільних батьків, неповнорідні — які мають спільну матір або спільного батька) брат і сестра. У разі реєстрації шлюбу між такими особами шлюб є недійсним;

– двоюрідні брат та сестра; рідні тітка, дядько та племінник, племінниця; рідна дитина усиновлювача та усиновлена ним дитина; діти, які були усиновлені одним усиновлювачем; усиновлювач та усиновлена ним дитина. При цьому закон визначає можливість реєстрації шлюбу між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною в разі скасування усиновлення. Також за рішенням суду може бути надане право на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені ним.

5. Вказана стаття не містить прямої вимоги, проте вона впливає зі змісту ст. 41 СК України, згідно з положенням якої шлюб може бути визнаний недійсним за рішенням суду, якщо він був зареєстрований з особою, яка приховала свою тяжку хворобу, небезпечну для другого з подружжя і (або) їх нащадків. Отже, можна зробити висновок про те, що повідомлення про стан здоров'я є однією з обов'язкових матеріальних умов реєстрації шлюбу.

6. Аналогічний висновок можна зробити і у відношенні матеріальної вимоги, яка не зазначена як така у статтях 22–26 СК України, проте логічно випливає зі змісту ч. 2 ст. 40 СК України — вимоги про обов'язковість наявності наміру створити сім'ю. Відсутність такого наміру є підставою для визнання судом шлюбу фіктивним.

Як ми бачимо, що стосується питання поняття шлюбу та матеріальних умов його укладення, закон чітко визначає, які умови є необхідними, а які недопустимими для осіб, які мають намір вступити у шлюб. Проте необхідно брати до уваги, що поряд з інститутом шлюбу закон містить інститут фактичних шлюбних відносин, який залишився більшою мірою поза межами правового регулювання.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 21 СК України, проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя. При цьому Сімейний кодекс України містить норми статей 74, 91 СК України, які передбачають, що майно, набуте за час спільного проживання жінкою та чоловіком, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі (фактичним подружжям), належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними. На таке майно поширюються положення глави 8 СК України. Крім того, якщо жінка та чоловік, які не перебувають у шлюбі між собою, тривалий час проживали однією сім'єю, той із них, хто став непрацездатним під час спільного проживання, має право на утримання.

Вбачається, що відповідно до ст. 74 СК України, фактичне подружжя за відсутності домовленості володіє обсягом майнових прав та обов'язків, тотожним до обсягу майнових прав та обов'язків подружжя (осіб, які зареєстрували шлюб у встановленому законом порядку). При цьому сімейне законодавство не містить норм, які б регулювали немайнові відносини фактичного подружжя. Беручи до уваги дані положення СК України, не можна заперечувати той факт, що проживання тривалий час однією сім'єю жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою, все ж таки є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя.

Якщо говорити про формальні умови вступу у фактичні шлюбні відносини, то, на відміну від реєстрації шлюбу, яка проводиться у встановленому Главою 4 СК України порядку, будь-якої процедури реєстрації (церемонії) укладання фактичних шлюбних відносин закон не передбачає. Встановлення факту перебування у фактичних шлюбних відносинах відбувається виключно у судовому порядку. Нерідко подібна процедура відбувається вже після їх припинення або після смерті однієї зі сторін правовідносин.

І якщо відсутність законодавчо визначених формальних умов вступу у фактичний шлюб зумовлена природою фактичних шлюбних відносин, які передбачають ухилення від будь-якої процедури укладення шлюбу, то відсутність законодавчо визначених матеріальних умов вступу та перебування у фактичних шлюбних відносинах є прямою загрозою порушення прав як учасників цих правовідносин, так і третіх осіб. Крім того, наявність законодавчо визначених позитивних і негативних матеріальних умов стало

б гарантією дотримання особами, що мають намір вступити у шлюб, визначених законом моральних засад суспільства.

Дійсно, на відміну від шлюбу, закон практично не визначає матеріальних умов вступу у фактичні шлюбні відносини. У нормі статті 74 СК України зазначена лише одна матеріальна негативна умова для перебування у фактичних шлюбних відносинах — наявність іншого (паралельного) зареєстрованого у встановленому законом порядку шлюбу.

За таких умов, вважаємо за можливе застосовувати до фактичних шлюбних відносин аналогію закону. Необхідність застосування права по аналогії спричинена недосконалістю законодавства, наявністю прогалини у законі, неповнотою його в момент прийняття, а також проявленням у майбутньому нових сторін суспільних відносин, які підлягають регулюванню цим законом. Так, відповідно до статті 10 СК України, якщо певні сімейні відносини не врегульовані цим Кодексом, іншими нормативно-правовими актами або домовленістю (договором) сторін, до них застосовуються норми цього Кодексу, які регулюють подібні відносини (аналогія закону).

Висновки. Беручи до уваги викладене, ми доходимо висновку, що суди, ухвалюючи рішення про встановлення факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу, повинні застосовувати аналогію статей 22–26, 39–41 СК України, застосовуючи до фактичних шлюбних правовідносин ті ж принципи шлюбного законодавства, що застосовуються до зареєстрованих шлюбів.

Так, суди, задовольняючи заяву про визнання факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу, повинні виходити з наступних підстав:

1. Чи не перебували сторони на момент вступу та під час перебування у фактичному шлюбі у зареєстрованому шлюбі чи іншому фактичному шлюбі. Для цього судам доцільно було б надсилати відповідні запити до органів реєстрації актів цивільного стану, які за відповідними державними реєстрами, архівними даними надавали суду відповідні витяги, з яких можливо достовірно встановити подібну інформацію.

2. Чи досягли кожен із фактичного подружжя на момент вступу у відносини шлюбного віку. Якщо хоча б один з них не досяг на цей момент віку 18 років, то в задоволенні зави повинно бути відмовлено. Якщо ж на момент розгляду заяви судом кожному з учасників виповнилось 18 років, встановлення факту судом можливе виключно починаючи з дня, коли неповнолітньому учаснику відносин виповнилось 18 років, або з дня, коли йому було надано повну цивільну дієздатність у порядку, визначеному ЦК України.

3. Суду необхідно встановити, чи був вступ у фактичні шлюбні відносини добровільним, чи не відбувалось це за умов застосування фізичного чи психічного насильства, чи не перебувала особа у стані хронічного алкогольного, токсичного чи наркотичного сп'яніння, чи не страждала тяжким психічним розладом, в результаті чого не усвідомлювала значення своїх дій та не могла керувати ними. За умов доведення подібних обставин суд може відмовити у задоволенні заяви.

У відношенні шлюбу Пленум Верховного Суду України у Постанові № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» роз'яснює, що шлюб може бути визнаний недійсним, якщо «...за відсутності взаємної згоди осіб, які одружуються, хтось із них у той момент не розумів значення своїх дій та не міг керувати ними» [5]. У даному випадку мова йде про момент реєстрації шлюбу, який визначений конкретною датою та часом, станом на який можливо зафіксувати стан алкогольного, токсичного чи наркотичного сп'яніння, наявність психічного розладу. У випадку ж фактичного шлюбу, встановлення конкретної дати не є доцільним, а часто і неможливим, оскільки фактичні шлюбні відносини становлять собою юридичний факт — стан, який існує протягом конкретного періоду часу. У цьому випадку доцільніше встановлювати відповідний стан особи у певний період часу (хронічний алкоголізм, наркоманія).

4. Важливою умовою є дієздатність особи під час вступу у фактичні шлюбні відносини. Встановлення судом факту наявності рішення суду, що набрало законної сили, про визнання особи недієздатною на момент виникнення фактичних шлюбних відносин є підставою для відмови в задоволенні заяви про їх визнання. При цьому, суди мають брати до уваги, що наявність психічного захворювання у особи, яке виникло після вступу у фактичні шлюбні відносини, не може бути підставою для відмови у заяві.

5. Крім того, суди повинні встановлювати, чи не перебуває фактичне подружжя у тісному родинному зв'язку: чи не є вони родичами прямої лінії споріднення, рідними братом і сестрою. За умови встановлення даної обставини суд повинен відмовляти в задоволенні заяви.

6. Окрім зазначеного, судам необхідно встановлювати, чи відповідає фактичний шлюб матеріальним вимогам, які стосуються заборони реєстрації шлюбів між двоюрідним братом та сестрою, рідною тіткою, дядьком та племінником, племінницею. За умови недотримання вимоги, встановленої ст. 26 СК України до шлюбу, суд повинен відмовити у задоволенні заяви. При цьому, беручи до уваги тривалість спільного проживання, характер взаємовідносин фактичного подружжя, наявність спільних дітей, а також інших суттєвих обставин, що мають істотне значення, суд може задовольнити заяву про визнання факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу, подану рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також дітьми, які були усиновлені ним. За наявності рішення суду про скасування усиновлення, подібний факт може бути встановлений судом у відношенні усиновлювача та усиновленої ним дитини.

7. Встановлюючи факт проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу, суд повинен переконатись, що дані відносини дійсно існують з наміром створити сім'ю, а не з корисливою метою набуття сторонами юридичних прав (наприклад, вселення на житлову площу, спадкування).

8. Що ж стосується з'ясування питання стану здоров'я, то в зазначеному питанні на момент розгляду справи сторони повинні засвідчити перед

судом те, що вони повідомили один одного про відомі їм наявні захворювання. Тут же заявники повинні надати суду згоду на те, що вони не заперечують проти перебування у фактичному шлюбі із особою, у якій виявлено захворювання, яке є небезпечним для другого з подружжя і (або) їх нащадків.

На відміну від шлюбу, для якого наявність або відсутність позитивних чи негативних матеріальних умов можливо чітко встановити станом на конкретний момент (день), коли відбувається церемонія реєстрації шлюбу, для фактичних шлюбних відносин під час вирішення судом справи властивим було б прийняття до уваги наявності чи відсутності матеріальних умов як під час вступу, так і під час перебування у фактичних шлюбних відносинах. Варто зазначити, що часто цей період досить проблематично визначити в певних часових межах, особливо це стосується випадків, коли встановлення факту перебування у фактичному шлюбі відбувається після його припинення, за наявності спору між фактичним подружжям або після смерті одного з них.

Отже, як було встановлено, норми СК України передбачають певні умови укладення шлюбу. Їх законодавча визначеність для шлюбних правовідносин зумовлює однаковість застосування норм права на практиці та формує єдине розуміння всіма суб'єктами права загальних принципів шлюбу. Видається, що відсутність законодавчого визначення умов вступу у фактичні шлюбні відносини не може залишатися поза увагою законодавця та потребує подальшого детального наукового вивчення.

Список літератури

1. Сімейний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>. — Назва з екрана.
2. Иоффе О. С. Советское гражданское право [Текст] : курс лекций. Ч. 3. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1965. — 347 с.
3. Антокольская М. В. Семейное право [Текст] : учебник. — Изд. 2-е, перераб. и доп. — М. : Юристъ, 2000. — 336 с.
4. Дахно І. І. Міжнародне приватне право [Електронний ресурс] : навчальний посібник. — 2-ге, вид. — К., 2004. — 312 с. — Режим доступу : http://www.vuzlib.su/books/1162-Міжнародне_приватне_право/78-5.3.1._Матеріальні_та_формальні_умови_укладення_шлюбу. — Назва з екрана.
5. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя [Електронний ресурс] : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 11 від 21.12.2007. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07>. — Назва з екрана.

Стаття надійшла до редакції 22.04.2017

Ю. А. Пилипенко

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра гражданско-правовых дисциплин
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

УСЛОВИЯ ВСТУПЛЕНИЯ В «ФАКТИЧЕСКИЙ БРАК»

Резюме

В статье проведен анализ формальных и материальных условий вступления в брак в соответствии с действующим семейным законодательством. Сделаны выводы о необходимости применения аналогии права к условиям вступления в фактические брачные отношения в отношении женщины и мужчины, которые проживают одной семьей без регистрации брака.

Ключевые слова: брак, фактический брак, проживание мужчины и женщины одной семьей без регистрации брака, условия вступления в брак.

Y. O. Pilipenko

Odessa I. I. Mechnikov National University,
The Department of Civil Law Disciplines
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

CONDITIONS OF ACCESSION IN FACTO MARRIAGE

Summary

The article analyzes the formal and material conditions for marriage under operative family law. The conclusions about the necessity of application of law analogy to the conditions of entry into de facto marital relations relative to women and men living as one family without marriage.

Key words: marriage, common-law marriage, living men and women as one family without marriage, conditions of the marriage.